

Поповић Јована (1991)
3. разред
Филолошка гимназија, Београд

Пионири рокенрола

Смак југословенскога рока
Група „Смак“ у периоду од 1971. до 1981. године

Београд, 2009.

Садржај:

Оснивање групе <i>Смак</i> и њени чланови.....	3
Од првих наступа до првог албума.....	5
Пробијање до врха југословенског рок неба.....	8
<i>Смак</i> на врхунцу своје моћи.....	12
Силазна путања <i>Смака</i>	15
Философија <i>Смакове</i> музике.....	20
Извори и литература.....	21
Прилози.....	22

АПСТРАКТ: Вокално – инструментална група Смак, која је успела да као мали бенд из Крагујевца постане позната у читавој Југославији и иностранству, донела је многе промене у стилу музике и у самом схватању музике као уметности. Своје принципе ће мање или више поштовати у најзначајнијем периоду свог постојања од 1971. до 1981. године. Истраживање групе Смак се заснива на новинским чланцима – пресклипингом из архиве радио Београда и дневног часописа Политика, као и на интервјуима са Петром Поповићем и Радомиром Михаиловићем – Точком.

Оснивање групе Смак и њени чланови

Радомир Михаиловић, познатији као Точак¹, и Слободан Стојановић Кепа², два млада и амбициозна музичара, срели се 23. априла 1971. године у Чачку са идејом да оснују један рок бенд. До њиховог сусрета је дошло на наговор Предрага Албића Биске који је био заједнички пријатељ. Он је био друг Радомира Михаиловића из детињства који је упознао Слободана Стојановића у Мостару док је овај служио војни рок.³ „Иако није био музички образован, Предраг Албић је умео да препозна праве музичке вредности. Точково умеће на гитари и Кепино на бубњевима је спојио у веома добар дуо.“⁴

Обојица су били већ искусни музичари. Радомир Михаиловић рођен је 13. јуна 1950. године у Чачку у кући деветоро деце. Отац му је био колар, али и музичар. Као породични симбол, Радомир је истетовирао точак на својој десној шапи који ће касније постати симбол читаве групе и његов чувени надимак. Жичане инструменте је свирао од своје пете године, а своју љубав према гитари је открио када му је било девет. На једном ђачком излету је ишчашио ногу у куку и од тога се дуго лечио. „Дугим лежањем по болницама где је оставио најлепше дане своје младости, немаштином која га је природно усмеравала ка себи равнима и сталним дружењем са гитаром, он је изградио један посебан начин живота у коме се најбоље и најкомотније осећао.“⁵ По изласку из болнице није могао да се уклопи у школско друштво које је било млађе од њега па се сасвим посветио музици. Као младић свирао је по чачанским парковима, кафанама, давао је часове гитаре како би финансијски помогао породици. Из истог разлога је 1970. године отишао у Брисел да би тамо свирао у једном бару.⁶ „Убрзо се враћа у Југославију и са собом

¹ Радомир Михаиловић Точак, соло гитариста групе Смак (даље Точак) .

² Слободан Стојановић Кепа, бубњар групе Смак (даље Кепа).

³ Касније ће Точак направити циклус од 22 песме под називом *Биска*.

⁴ Petar Popović, Оčekujući време за Смак, *Džuboks*, број 15, август 1975, година 2, 61.

⁵ Okup majstora, *Džuboks*, број 7, фебруар 1975., година 2, 15.

⁶ Petar Popović, Оčekujući време за Смак, *Džuboks*, број 15, август 1975, година 2, 61

из „света“ доноси једно „паметно“ искуство и гитару марке Фендер на којој ће касније свирати своја најбоља дела.“⁷

Родитељи Слободана Стојановића из Краљева су имали свој оркестар и хтели су да своју децу музички образују. Када су једном приликом Слободанови родитељи изјавили да његов брат боље свира хармонику, он је из ината почео да прави буку лупајући о неки стари добош. Тако је из чистог ината и срце почело његово интересовање за удараљке. Са братом који је свирао на хармоници се појављивао на школским игранкама, ускоро су били запажени. Слободаново свирање се наставило у оркестру родитеља који су ишли по хотелима целе Србије. Иако је репертоар представљала народна музика, Слободан није заборавио на рокенрол који је вежбао са друговима у слободно време.⁸

Након првог сусрета, свако је кренуо својим путем. Кепа је имао планиране наступе са родитељима у Пожаревцу да би могао да купи нове бубњеве, а Точак се вратио у Чачак.⁹ Тада се упознао са Војканом Јанковићем и Зораном Милановићем¹⁰ који су имали план да оснују бенд и тражили су гитаристу. Михаиловић није прихватио да буде члан бенда у коме би уместо Слободану Стојановићу место бубњара било додељено Војкану Јанковићу. Након неуспелог покушаја да се прикључе тада чувеној групи *Силуете* на турнеји по Немачкој, поново се јавила идеја да се оформи самостални шумадијски рок бенд. Радомир Михаиловић, Зоран Милановић и Слободан Комнинац Кома¹¹ су се окупили код Слободана Стојановића са циљем да се договоре око поставе бенда. Тада их је Слободанова баба истерала из куће зато што није волела дугокосе младиће¹² и плашила се за несигурну будућност свог унука ван родитељског посла.¹³ „Ми, немајући куд, одемо најпре у ресторан ‘Борјак’, а затим, где би друго, него седнемо у парк. Снег је већ почео да пада. Тада је Точак одсвирао блуз који је касније назван „Блуз у парку“, јер нас је, када смо после били оформљени, подсећао на тренутке које смо уз звуке овог блуза, провели у парку.“¹⁴ Поставу новооформљеног шумадијског бенда су чинили Точак на соло гитари, Кепа на бубњевима, Зоран као басиста и Кома као певач. Једини проблем који је спречавао бенд да почне са свиркама новембра исте 1971. је било Кепино ангажовање у родитељском оркестру. Решење је донео Кепин брат који га је заменио па је бенд кренуо са свиркама у Крагујевцу.

У међувремену, док нису били у пуном саставу, Точак је са Зораном и Комом свирао по крагујевачким игранкама под називом *Центри*. Убрзо су дошли

⁷ Исто.

⁸ Marko Jakovljević, *Nevidljive terazije Slobodana Stojanovića Kepe*, Legenda, Čačak, 2003, 25.

⁹ Исто.

¹⁰ Зоран Милановић, басиста групе Смак.

¹¹ Слободан Комнинац Кома, први певач групе Смак, (даље Кома) .

¹² Marko Jakovljević, н. д, стр 35.

¹³ Поповић, Јована, Интервју са Радомиром Михаиловићем, вођен 16. јуна 2008. године, приватна архива ауторке. На захтев Радомира Михаиловића интервју се не објављује. (даље: Поповић, Интервју са Радомиром Михаиловићем).

¹⁴ Marko Jakovljević, н. д, стр 35.

на идеју да се промени име. „Некако у исто време у нашем позоришту спремала се представа под називом *Смак света*. Режисер те представе је предложио да се зовемо *Смак*, а занимљиво је да се тај мјузикл никада није одржао. Касније су неки говорили да је *Смак* скраћеница од Самостални музички ансамбл Крагујевац и Самоуправни музички ансамбл Крагујевац, али то су биле само шале на рачун групе.“¹⁵

Од првих наступа до првог албума

У периоду од 1972. до 1973. године група *Смак* била је позната по својим наступима на крагујевачким игранкама. Назив *Смак* налазио се на свакој бандери града најављујући бенд са „шумадијским Џими Хендриксом“ на челу. На репертоару групе су били „скинуте“ песме познатих страних музичара и група као што су Карлос Сантана и *Ролингстоунси*. Међутим, нису све те песме биле свиране како је најављивано због немогућности да се толики број песама научи напамет. Они су „рупе“ у програму попуњавали импровизацијом. На основу једног рифа¹⁶ су импровизовали што је могло да траје и пола сата. „Правио је вратоломије на гитари (Точак), свирао Џимија Хендрикса и одушевљавао публику. Ја (Кепа) сам владао инструментом и био у филингу. То се видело и на игранкама када смо имали своје партије и када људи нису играли, него нас гледали и слушали.“¹⁷ „Тако се створио круг ‘фанатичних’ фанова око *Смака* у Крагујевцу и то се тада звало прогресивни рок. Долазило је доста људи на наше свирке и ми смо финансијски зависили од њих. Била је оскудица тада, морали смо да издржавамо породицу.“¹⁸

Убрзо су се јавили проблеми у групи. Све мање људи је посећивало њихове игранке из разлога што се репертоар није мењао. То је сметало Коми који је тражио промене. Убрзо је дошло до сукоба са Точком и Кепом који нису одустајали од такве музике. Слободан Комнинац је одлучио да напусти бенд. Тада се отворило питање које ће увек бити једно од главних у *Смаку* – питање певача. Као замена је дошао Јохан из Чачка, али није могао да се добро уклопи у групу.

У великим финансијским проблемима, чланови групе су одлучили да прекину са свиркама по Крагујевцу и на предлог Комнинца су отишли у Дубровник где су добили двомесечни ангажман у једном хотелу. Ту су свирали блуз музику за странце, али и музику за плес којом су распаљивали публику да би касније били проглашени најслушанијом групом године у Дубровнику. У Дубровнику су склопили пријатељство са групом *Тајм*. Њој су били потребни музички инструменти за један наступ, па им их је *Смак* уступио, а за узврат је свирао као предгрупа познатом *Тајму*.¹⁹ Након успешног лета, по ранијем договору, чланови групе су се разишли до марта 1973. године.

¹⁵ Marko Jakovljević, н. д, стр. 36.

¹⁶ Музички термин за одређени ритам.

¹⁷ Marko Jakovljević, н. д, стр. 36.

¹⁸ Поповић, Интервју са Радомиром Михаиловићем.

¹⁹ Marko Jakovljević, н. д, стр. 36.

Након Крагујевчана и Дубровчана, за групу *Смак* су љубитељи рока сазнали тек на Гитаријади одржаној у Пожаревцу 1973. године. Она је за *Смак* представљала одскочну даску ка небу домаће рок музике и тренутак када су љубитељи ове уметности обратили пажњу на „звезду која је почела да сија“. У конкуренцији од 30 група освојили су прво место са својим „Шумадијским блузом“ и „Биском 2“. „На тој гитаријади се први пут догодило да људи долазе на једну свирку само да би чули групу *Смак*. Били су то људи из Крагујевца, Краљева, Чачка, наши први фанови који су за време свирања скандирали ‘Точак, Точак...’ “²⁰ „За нашу победу је чуло доста новинара и људи из Београда и тада се појавила нека фама око нашег имена, да јако добро свирамо,“ сећа се Точак.

Смаковци су кренули од почетка. Овог пута успешније. Наступали су по крагујевачким клубовима сада већ свирајући сопствене композиције. Крајем 1973. године се бенду прикључио Борис Аранђеловић као певач. Он је стигао из Аустралије, а занимљиво је да се пре *Смака* није бавио музиком. За њега се говорило да има јединствени глас у нашој рок музици ²¹ и био је посебан по свом високом тоналитету.

По речима признатог музиколога Петра Поповића, нешто постаје популарно када изађе из алтернативе и када преко медија и публике постане знано већој маси људи. За добар звук групе *Смак* се брзо чуло и они су кренули да свирају по читавој Шумадији. Преко својих фанова и новинара постали су познати и у Београду. Тада почињу да излазе први чланци у недељним и дневним београдским новинама под називом „Смак“²², „Нешто друго“, „Рок са укусом Шумадије“²³ који су предкаживали велики успех овом бенду. Њихово име се налазило и у чланцима који су најављивали учеснике Бум фестивала²⁴, госте годишњице емисије „Вече уз радио“²⁵ као и у многим писмима читалаца.²⁶ Захваљујући Петру Поповићу наступили су у београдској Хали спортова на *Хит паради* када су и као група непозната публици оставили добар утисак чак и поред познатих група *Тајм* и *Групе 220*. Убрзо након тога, када је посебност *Смаковог* звука била прихваћена, добили су позив да снимају за потребе емисије „Вече уз радио“. Ту су веома увежбани одсвирали „Катастрофу“ и „Тенци-танци“ и, по Точковим речима: „Ако ту доживиш успех, познат си!“²⁷ *Смак* је још неколико пута у Београду имао наступе са групом *Тајм* али и као предгрупа мађарске рок формације *Омега*.

Постали су познати београдској рок публици која их је сматрала за наследнике *Корни групе* која се управо тада расформирала. Најављивани су као

²⁰ Marko Jakovljević, н. д, стр 42.

²¹ Nešto drugo, *Politikin zabavnik*, број 1151, 18. јануар 1974., година 35, стр. 25.

²² Смак, *Džuboks*, број 2, септембар 1974., година 1, 33.

²³ З.П., Рок са укусом Шумадије, *Радио тв ревија*, 31.10.1974. .

²⁴ Бум фестивал 1974., *Политикин забавник*, број 1167, 10. мај 1974., година 35, страна 26.

²⁵ Шест година емисије Вече уз радио, *Политикин забавник*, број 1193, 8.11. 1974, година 35, стр 26.

²⁶ *Džuboks*, број 1, август 1974., година 1, 17.

²⁷ Поповић, Интервју са Радомиром Михаиловићем.

„највећа тајна наше поп музике“ и као мешавина најбољих особина других група – имали су темперамент *Бијелог дугмета* и озбиљност сплитског *Сунца*.²⁸ Мана бенда је била то што се због великог исказивања умећа свирача, глас Бориса Аранђеловића ретко чуо. То су им многи замерали.²⁹ „Код музике Радомира Михаиловића текст је био у служби музике, а не шифра којом се нешто поручује. Јер то је тајна његовог успеха – он је са речима које немају важност дошао до важности.“³⁰

У пролеће 1974. године *Смак* је склопио свој први уговор о снимању сингла и то са „Продукцијом грамофонских плоча Радио телевизије Београд“³¹. Овај уговор је представљао потврду квалитета *Смакове* музике јер је ПГП радио само са већ признатим групама, док је *Смак* била група у развоју. На плочи су се нашле „Биска 13“ или „Живим ја“ и „Биска 16“, две од 22 песме из циклуса посвећене Предрагу Албићу-Биски. Продато је око 2000 хиљаде примерака, а песма „Живим ја“ је на крају 1974. године проглашена хитом године емисије „Вече уз радио“.

Овим синглом је *Смак* урадио нешто што нико није раније. Успели су да као група из „унутрашњости“ постану познати на целој југословенској сцени. Пре њих су познате биле групе из Загреба, Београда, Новог Сада. „Као што су *Битлси* из Ливерпула освојили Лондон па онда цео свет, тако је и *Смак* из срца Шумадије, из Крагујевца освојио Београд па онда читаву Југославију.“³² У новинама су излазили чланци о „бенду који сеје грозницу искључиво својом музиком, не изгледом, не рекламом, не скандалима, не везама, већ виртуозношћу младог Точка.“³³ Преко штампе су и *Смаковци* поручивали да „нас слушају старци и полетарци, само не девојчице, јер оне гледају музичаре, а ми нисмо за гледање!“³⁴ Петар Поповић их је у једном свом чланку назвао „романтичарима међу рокерима“ зато што су управо само својим талентом и радом хтели да се попну у сам врх југословенске рок сцене.³⁵ „Као група из унутрашњости, они нису били спремни да се уклопе у оно што су медији тада подразумевали, нису знали да буду љубазни према свима... Неки су их називали сељачком групом и то у најгорем смислу те речи.“³⁶ Било је необично да група која долази из центра Шумадије, извора народне и фолк музике, постане позната рок формација. Тако су медији говорили. Али они мало боље упознати са радом групе су схватили да њихова музика представља мешавину рока, цеза и српског етно звука. „То је оно уз шта су одрасли и што су понели са собом из Шумадије,“ речи су Петра Поповића. „Рок музика се заснива на неколико шаблона. А Точак је као и сви добри музичари покушао да побегне из тих шема рокенрола. Он је бежао или у блуз или у цез или у нашу етно музику... Цез је

²⁸ Смак, *Политикин забавник*, број 1136, 20.9.1974., година 35, страна 25.

²⁹ *Džuboks*, број 1, avgust 1974., godina 1, 17.

³⁰ Поповић, Интервју са Петром Поповићем.

³¹ У дањем тексту ПГП РТБ

³² Поповић, Интервју са Петром Поповићем.

³³ Смак, *Политикин забавник*, број 1136, 20.9.1974., година 35, страна 25.

³⁴ Драган Јелић, *Милозвучни Смак*, Тв Новости, 1.2.1976.

³⁵ Петар Поповић, *Очекујући време за Смак*, *Džuboks*, број 15, avgust 1975, godina 2, 63.

³⁶ Поповић, Интервју са Петром Поповићем.

у 20. веку представљао освајање слободe у музици. Освајање простора за импровизацију.³⁷ Управо на овом тројству се формирао звук групе *Смак* који је првих година био нејасан многимa. Касније се говорило да су творци новог музичког правца, тзв. шумадијског рока.³⁸ Још једна значајна ствар је та да је *Смак* све до појаве *Бијелог дугмета* представљао народни одговор на оно што се дешавало на југословенској сцени.³⁹

Познати квинтет је крајем 1974. године добио још једног члана. То је био Лаза Ристовски, клавијатуриста који је до тада свирао у бенду *Безимени*. “Тако се усталила постава која је харала Југославијом. Већ смо почели да свирамо по Хрватској, Босни и Словенији.”⁴⁰

Пробијање до врха југословенског рок неба

Већ почетком 1975. године *Смак* се најављивао као бенд у кога се полажу све наде за успех у предстојећој години. Постали су познати публици целе Југославије, одржавали свирке, гостовали по емисијама. По музичким и дневним новинама су излазили обимни текстови који су описивали рад групе. У року од годину дана *Смак* је веома успешно прешао пут од „алтернативе“ до главног рокенрол тока и то људи нису могли да не примете.⁴¹ Штампa их је прогласила најбољом рок групом у земљи.

Марта 1975. године позната светска група *Deep purple* је гостовала у Београду и у конкуренцији најпознатијих рок састава је као предгрупа изабран *Смак*. То је *Смаковцима* веома значило пошто су били њихови обожаваоци.⁴² У београдској хали „Пионир“ је *Смак* имао свој први велики наступ пред 7 000 људи. Одсвирали су три своје нумере и, по речима Слободана Стојановића, добили су први искрен и заслужен аплауз у својој каријери.

Нешто касније 1975 године, приликом снимања емисије „Од главе до пете“ Милована Илића Минимакса, први пут су за јавност одсвирали давно компонован „Улазак у харем“, пошто је режисер за потребе емисије тражио неку песму у етно стилу. Пошто је гледаност емисије била велика, њихова нумера није остала незапажена и убрзо су добили понуде да сниме ту композицију. Да целокупна уметност представља враћање у детињство, како каже Петар Поповић, види се управо на примеру ове као и песама „Даире“ и „Ало, ало“. Точак је „Улазак

³⁷ Поповић, Интервју са Петром Поповићем.

³⁸ Смак, *Политикин забавник*, број 1244, 31. октобар 1975., година 36, стр. 26.

³⁹ Поповић, Интервју са Петром Поповићем.

⁴⁰ Поповић, Интервју са Радомиром Михаиловићем.

⁴¹ Поповић, Интервју са Петром Поповићем.

⁴² Marko Jakovljević, н. д, стр. 55.

у харем“ написао по узору на једну источњачку тему коју му је још у младости његов професор гитаре често свирао.⁴³

На новој плочи су се налазиле композиције „Епитаф“ и „Улазак у харем“ које су унеле нови звук са етно и фолклорним мотивима. *Смаковци* су међу првима покушали да рок музику приближе изворној, народној музици и у томе успели. „Јер свака средина носи нешто своје, а група момака из разних делова Шумадије је понела тај етно звук.“⁴⁴ Точка су називали човеком „са фолклором у души и роком у срцу“.⁴⁵

Песме групе *Смак* су узбуркале јавност не само квалитетним звуком који се памти, него и афером која се јавила око самог издавања. Наиме, две издавачке куће, *Сузи* из Загреба и *Радио телевизија Љубљана*⁴⁶ су у исто време издале албум групе *Смак*. Песме су у ствари снимљене за *Сузи* док је *РТВ Љубљана* преснимила траку из архиве редакције „Нова музика“. Дошло је до проблема пошто је плоча издавачке куће *Сузи* забрањена за продају, а *Смак* наставио рад са *РТВ Љубљаном*. Може се рећи да је ова афера донела одређену популарност групи пошто су новине биле пуне наслова „Гужва око Уласка у харем“, „Непрофесионалност“.

Због велике „Гужве око харема“, медији као да су заборавили да пишу и коментаришу први албум који је *Смак* издао за *РТВ Љубљану*. На страни „А“ су се нашле песме „Перле“, „Мрачни мол“, „Блуз у парку“ и „Биска 2“ док је на страни „Б“ била једна песма у трајању од 20 минута која се звала „Пут од балона“. Албум је продат у сребрном туражу од 15000 примерака, а према извештајима из продавница, „излози прскају пред налетом обожавалаца ове музичке групе.“⁴⁷ Од зарађеног новца, група је набавила озвучење које је тада било најјаче у земљи.

Крајем 1975. године *Смак* је одржао прву турнеју по Југославији. Са једним албумом, две сингл плоче и пуно импровизације између успели су да се представе целој држави. Али нису сви били задовољни. Иако су дворане биле пуне, хрватски и босански медији су имали доста замерки. Сматрали су да је *Смак* бенд за лаичке познаваоце прогресивног рока који само вежбом може да превазиђе „разлике у вредностима“ својих чланова.⁴⁸ За тамошње новинаре је турнеја по Југославији представљала доказ да се *Смак* неоправдано нашао на врху рок сцене и да „популарност не мора бити доказ квалитета и општег нивоа музичког концепта“.⁴⁹ Упоређивали су их са *Бијелим дугметом* који свира јасну музику, док је *Смак* „оптерећен извођењем прогресивне, претенциозне рок мизике која би требало да има дубљи смисао“.⁵⁰ *Смакову* музику су представили као низ клишеа блуза и тешког рока, а према новинару О. Твртковићу: „Сама група је сагорела у

⁴³ Мирослава Будимировић, *Спрема се рок циркус*, Радио тв ревија, 11.6.1980.

⁴⁴ Поповић, Интервју са Радомиром Михаиловићем.

⁴⁵ З. Предић, *Рок са укусом Шумадије*, Радио тв ревија, 18.9.1977.

⁴⁶ У даљем тексту *РТВ Љубљана*.

⁴⁷ *Смак, ТВ новости*, 24. октобар, 1975.

⁴⁸ D. Vrdoljak, *Smak se nije proslavio*, *Vijesnik*, 12. decembar 1975.

⁴⁹ O. Tvrkovic, *Mit bez opravdanja*, *Oslobodjenje*, 25.1.1976.

⁵⁰ Исто.

превеликој жељи да свира музику за коју није дозрела.“ *Смак* је представљен као јасан пример једног од основних проблема наше рок музике, а то је амбиција већа од могућности.⁵¹ И сами наслови чланака су говорили о ставовима новинара према групи. У сарајевском „Ослобођењу“ је изашао чланак под називом „Мит без оправдања“ док је у београдској „Радио ТВ ревији“ у исто време изашао онај под називом „Смаковцима мит није потребан“. Иако је било познато да група *Смак* никада није поклањала пажњу односима са јавношћу, свом изгледу ни посебним ефектима на концерту, усресређујући се само на музику, новинари нису могли да пређу преко тога и да угледају стварне квалитете бенда.⁵² Према речима Петра Поповића, *Смак*, а поготово Точак, су увек терали неки инат медијима. Јер они нису били група о којој може да се каже било шта друго осим да знају свој занат. Увек су ишли тежим путем да би их људи схватили, а то су медији искористили.⁵³

По завршетку турнеје по Југославији, *Смак* је имао заказану турнеју по Источној Немачкој. Наступили су у двадесетак градова и тада су се први пут приказали публици ван Југославије. Организација турнеје је била одлична и бенд је доста зарадио. Немогавши да изнесе новац из земље, купили су најбоље инструменте и потребну пратећу опрему.

Што се тиче финансијског стања бенда, по речима Слободана Стојановића, паре су увек пролазиле поред њих. После великих турнеја, као што је она 1977. године, иако су све карте за концерте биле распродате, бенд је поново остао „празних руку“. Чак и у периоду највећег успона бенда, Радомир Михаиловић је живео сиромашно као подстанар у Крагујевцу.⁵⁴ Знао је да ће им се новац зарађен у Немачкој обити о главу, па тако, на крају нису имали довољно пара да купе авионске карте од Загребa до Београда по повратку са турнеје.⁵⁵

Још једно путовање им је искрсло те 1975. године. Августа месеца су објавили свој мини-албум под називом „Сателит“ са три Точкове песме: „Сателит“, „Шумадијски блуз“ и „Човече, ти си млад“ и још једном „Сликар из Пикадилија“ чији су аутори били Лазар Ристовски и Борис Аранђеловић. „Поред музичке оригиналности, овај мини-албум има и оригинално ликовно решење са једним малим сателитом који излеће са корица албума када се он отвори.“⁵⁶ РТВ Љубљана, у чијој је продукцији изашао албум, и Југословенски аеро транспорт су склопили уговор да плоча „Сателит“ буде промовисана у ваздуху, на првом лету Београд-Њујорк. Поред редовних путника, на првом деветочасовном лету преко Атлантика у „Боингу 707“ нашло се око двадесетак новинара, а сви су добили по примерак албума са аутограмима *Смаковаца*. „Било је лепо замишљено, али више због неискуства, а мање због новца, промоција плоче није сасвим успела.“ Наиме, од планираног концерта у авиону, из техничких немогућности дошло се само до

⁵¹ Исто.

⁵² Jugoslovenska turneja grupe Smak, *Džuboks*, broj 18, novembar 1975., godina 2, 27.

⁵³ Поповић, Интервју са Петром Поповићем.

⁵⁴ Поповић, Интервју са Радомиром Михаиловићем.

⁵⁵ Marko Jakovljević, н. д, стр 69.

⁵⁶ Šarena strana, *Džuboks*, broj 22, godina 3, str. 6.

свирке са две гитаре и то упола гласа.⁵⁷ Ипак су медији ово пропратили као „догађај када су ствари почеле да се померају са мртве тачке и што се тиче југословенске рок музике и што се тиче начина рекламирања.“⁵⁸ Тако је за ову промоцију речено да „није рекламни трик лошег ансамбла, већ корак напред ка већем успеху.“⁵⁹ У Њујорку је екипа „Радио телевизије Нови Сад“ снимила документарни филм о групи *Смак* и њиховој посети Америци који је касније приказан на истој телевизији. Песма „Сателит“ се налазила у врху топ листа домаће рок музике и „точак је изгледа почео да се котрља.“⁶⁰

Велики успех група је постигла на *Бум фестивалу* крајем јуна 1976. године. *Смак* је и претходних година учествовао на овом највећем музичком фестивалу у Југославији али нису имали запажени резултат иако се по новинама писало да су наступивши претпоследњи „пробудили заспалу публику која је почела да скандира ‘Точак, Точак’.“⁶¹ Али те 1976. на стадиону Ташмајдана *Смак* је не само да је пробудио већ је и распалио публику која није могла да се смири. Након одсвираних, по плану утврђених, неколико нумера Смака, требало је да наступи љубљанска група „Септембер“ али публика није престајала да скандира „Точак, Точак“. Да би их умирио Точак је поново изашао на сцену и на туђој гитари потпуно импровизујући одсвирао „најбољих десет минута у животу“. То за њега представља врхунац каријере када је „позитивна енергија била у свима нама“.⁶² Касније је овај оригиналан наступ Радомира Михаиловића изашао као посебан додатак албуму *Бум фестивала* 1976. године. Недељу дана касније, загребачки критичари пишу са омаловажавањем о *Смаковом* наступу постављајући питање како то да један шумадијски бенд свира блуз што је по Михаиловићевом мишљењу имало призиву националистичких тежњи.⁶³

Убрзо је изашла сингл плоча са две песме „Људи, није фер!“ и „Ел думо“ као и соло албум Радомира Михаиловића *Точка* са шест композиција које је спремао три године. По речима Слободана Стојановића, 1976. година је била најплоднија у раду групе *Смак*, доспели су на врх топ листа, имали запажене турнеје, били су сами задовољни својим музичким радом.⁶⁴

Крајем године се јавио један велики проблем за групу *Смак*. Оргуљаш, Лаза Ристовски „је побегао у противнички табор“⁶⁵ односно прешао је у групу *Бијело дугме*. То је био велики ударац за *Смаковце* и сматрали су то као издајом јер је Ристовски научио све што зна баш у *Смаку*.⁶⁶ Замену за „одбеглог“ члана групе су нашли у Микију Петковском, Македонцу који је био завршна година на скопској Музичкој академији на одсеку за виолочело код познатог француског професора

⁵⁷ Жика Милутиновић, Сањао сам жуту дуњу, *Политика експрес*, 17.8.1978.

⁵⁸ Нико Миленковић, Промоција над Атлантиком, *ТВ Новости*, 13. август 1976. стр. 15.

⁵⁹ Жика Милутиновић, Сањао сам жуту дуњу, *Политика експрес*, 17.8.1978.

⁶⁰ Драган Јелић, Милозвучни Смак, *ТВ новости*, 1. септембар 1976.,

⁶¹ *Bum festival 75*, Džuboks, број 14, јул 1975, година 2, страна 61.

⁶² Поповић, Интервју са Радомиром Михаиловићем.

⁶³ Marko Jakovljević, н. д, стр69.

⁶⁴ Поповић, Интервју са Радомиром Михаиловићем.

⁶⁵ Исто.

⁶⁶ Marko Jakovljević, н. д, стр 71.

Андреа Наваре. Тада је Мики свирао у бенду *Брег* од кога ће касније настати чувени бенд *Леб и со*. Мики Петковски се одлично уклопио у рад групе *Смак* и сви чланови су сматрали да им је управо он донео срећу.

Смак на врхунцу своје моћи

Почетком 1977. године чланови групе *Смак* су преко новина добили доста похвалница. У анкети магазина *Џубокс* за најбоља музичка остварења у 76. години *Смак* се неколико пута истакао – Точак је проглашен најбољим гитаристом године а за њим је био Горан Бреговић са 16 % мање гласова. Група *Смак* је била на другом месту после *Бијелог дугмета*, Кепа на четвртм, а Борис на петом месту као најбољи бубњар и певач.⁶⁷ У следећем броју *Џубокса*, цела страна под називом „Ви сте омогућили да нам 1976. буде успешна“ је била посвећена *Смаку* и његовом раду у тој години.⁶⁸

Крајем јануара месеца изашао је Точков солистички албум под називом „Р. М. Точак“ који није изазвао велико интересовање медија па се о њему писало „чисто успутно“. Албум представља завршни рад који су сви чланови бенда обавили, али је представљен као соло.

Наредних месеци се на име групе *Смак* ретко наилазило у музичким часописима и колумнама о естради и музици југословенских дневних и недељних новина. Разлог томе је било петомесечно припремање новог албума који је најзад априла месеца презентован ППР РТБ-у. Да би достигли максимум који албум под називом „Црна дама“ може да пружи, РТБ је послао *Смаковце* са екипом у Лондон. Тамо су у *Морган студију* који је имао најсавременију аудио технику и у коме су своје албуме снимали познате групе *Yes* и *Jethro thull* снимили свој албум под организацијом Мартина Левана. Они су трећи бенд у Југославији који су снимили албум у иностранству, али по речима медија: „Први савршено добар.“⁶⁹ На плочи се налазило седам песама, док је омот за плочу као и пропагандни материјал направио је београдски дизајнер Драган Стефановић. Реч *Смак* је на том омоту добила форму која ће касније бити његов препознатљиви лого. Омот је касније проглашен као најбоље ликовно решење једног албума у 1977. години.

Већ маја месеца, часопис *Џубокс*, који је илегалним путем (како сами кажу) дошао пре свих до нове плоче *Смака*, у својој колумни о новим албумима коментарише „Црну даму“ и издваја две појединости. Прва је та да се на овом албуму сваки појединац индивидуализовао и „изашао из сенке свог лидера Точка“, а друга, већ раније спомињана, је да је „високи регистар Бориса Аранђеловића у сталном сукобу са разумњивошћу текста.“ Слободан Коњовић, аутор текста, коментарише све песме албума прво површно, а затим детаљно са музичке стране.

⁶⁷ *Džuboks*, број 30, јануар 1977. година 4, стр 6.

⁶⁸ *Džuboks*, број 31, фебруар 1977, године 4, стр 8.

⁶⁹ *Džuboks*, број 35, мај 1977, година 4, страна 4.

„Црна дама“ је донела изненађења. У сваком смислу. Њихову музику новине су описале као „музику без шећера“⁷⁰ „талентовани дилетантизам“, „једно занесењаштво, болест, али никад део нашег шоу-бизниса“.⁷¹ Точак је назван „истеривачем ђавола из гитаре“, ванземаљским музичарем чији прсти представљају пипке хоботнице који садистички третира своју гитару и из ње извлачи све зарад добре музике. Он ствара тонове „за које ни сама гитара не зна да постоје“.⁷² По речима Петра Поповића, Точак зна да на гитари опонаша неке животињске звуке, људски глас, зна чак и да псује на њој.⁷³ У каснијем броју овог часописа када су детаљно представљени чланови групе, за Точка је речено „Па о њему се све већ зна“⁷⁴. У магазину *Џубокс* било је највише чланака о *Смаку* који су истицали њихове посебности и одвајали их од других. Иако им је замерано да су „сирови и прости“, аутор текста је исказао како „свирају најпаметнију музику док они надувени од знања и лепо васпитани задовољавају се статусом свирача широких народних маса.“⁷⁵ Албум „Црна дама“ је представљен као одскочна даска за југословенску музику и као дело које може да угрози популарност сарајевског *Бијелог дугмета* који је на нешто раније одржаном концерту продали само 150 карата. У новинама су ницали наслови „Црна дама против Бијелог дугмета“, „Бољи смо од Дугмића“ и они су представљали сарајевску и шумадијску групу као два противничка табора. Иако су *Смаковци* за месец дана продали више од 10 000 албума, а коначно и 30 000-изгледа да медији нису били у праву.

Након заузимања првих места на листама домаће музике, *Смаковци* су остатак лета провели припремајући се за велику турнеју. Она је отпочела 8. септембра у београдској хали „Пионир“. Концерт је био врло запажен и представљао је промоцију албума, а најављиван је као „представа са пуно звучних и визуелних ефеката“. И поред високе цене карте (80 динара), Пионир је био попуњен до последњег места, а сваки посетилац је добио плочу са композицијама „Ало“ и „Даире“. Због великог интересовања, концерт у Београду је одржан и следеће вечери. И тада су новине биле препуне чланака о *Смаку*. Постављена је паралела како то да из Шумадије, која представља колевку наше народне, традиционалне музике, никне један од најпопуларнијих рок бендова у Југославији ако је рок противтежа народњацима. И како то да један рок бенд скупи око 8 000 посетилаца, много више него било који народни певач.⁷⁶ Турнеја од 38 концерата која је требало да се одрже за 42 дана кренула је по Југославији и свуда имала добар одзив. У Загребу су се промовисали у трамвају који је кружио градом и тада им је уручена златна плоча за албум „Црна дама“. На крају турнеје, уместо са великим добитком, група је била у великом минусу од око 60 000 марака. По речима Слободана Стојановића Кепе, :“Иако паре никада нису хтеле бенд, ово је било велико разочарање, осећали смо се превареним што нисмо награђени за

⁷⁰ Нино Миленковић, Кавалери Црне даме, *Тв Новости*, 24. 6.1977.

⁷¹ Milomir Marić, *Džuboks*, broj 31, februar 1977, godina 4, str 76.

⁷² *Тв Новости*, 25.5.1977., стр 16.

⁷³ Petar Popović, R. M. Тоћак, *Džuboks*, broj 23, jun 1976, godina 3, str 16.

⁷⁴ Milomir Marić, *Džuboks*, broj 31, februar 1977, godina 4, str 79.

⁷⁵ *Džuboks*, broj 36, jun 1977, godina 4, str 43.

⁷⁶ З. Предић, Рок са укусом Шумадије, Радио ТВ Ревизија, 16.9.1977.

велики труд.“⁷⁷ Точак се сећа да су тада почеле несугласице у групи. „Ако група младића постану брзо популарни, постану и надмени. И још нема ни пара!“

Поред финансијског краха још једна ствар је обележила *Смакову* турнеју 1977. године. Представници продуцентске куће *Bellapfon* који су заступали највеће европске и светске звезде, били су посетиоци *Смаковог* загребачког концерта и понудили су им да сниме албум у њиховој продукцији. *Смак* је убрзо потписао уговор на пет година по коме је требало да сниме 8 албума у енглеским студијама.⁷⁸ Први од њих је била „Црна дама“ па су Борис и Точак отишли у Лондон. Тада је снимљен албум под називом „Fantasy“, пласиран је у Европи (Грчка, Норвешка, Данска, Шпанија, Аустрија, Немачка) и на америчко тржиште (САД) као први из Југославије.“⁷⁹ „Црна дама“ се прилагођавала тржишту па су уз првих 1 000 продатих плоча у Немачкој добијане карте за игру *Црна дама* која је у Немачкој била јако позната.⁸⁰

Иако су многи прогнозирали светлу и златну будућност групи *Смак* након њиховог великог успеха у 1977. години, тако није било. Управо је она представљала њихов врхунац и узрок њиховог пада. Како каже Петар Поповић, „Када је Смак победио, онда се распао! Смак је свирао тврдоглаво музику, мислио је да је то само за посвећене, а када то њихово прихвати много онда се улази у воду у којој плива *Бијело дугме* и Смак ту није умео да се снађе.“ „Црна дама“ је представљала њихов најкомерцијалнији албум, а управо против тога су се они борили својом музиком. То је била њихова различитост у односу на остале. А када су је изгубили, стопили су се у већину, постали група за широке народне масе, и нису могли да се врате на ону наивну и незналачку или зналачку музику коју су раније свирали.⁸¹

Називали су их наследницима *Бијелог дугмета*⁸² иако је теорија њихове музике била сушта супротност. Укратко речено, Петар Поповић то објашњава речима да је Смак правио музику, а *Бијело дугме* производ. Точак је инсистирао само на звуку и ономе шта свирају, док је Бреговић имао склоп добре рекламе, комплетно урађене песме са правилном дикцијом и речима које понекад поклапају музику. Бреговић је имао концепцију успеха и њом је надоместио недовољну музичку увежбаност коју је Смак имао. Још једна предност *Бијелог дугмета* је та да су имали јако добре текстове који се допадају свим генерацијама и они су били значајни део композиције. Точак је текст схватао не као шифре којима треба да се поручи нешто, већ као део музике који не треба да има посебну вредност. Оно што није умео да исказе речима знао је да одсвира и то је главна разлика између Точка и осталих.⁸³ Још једна разлика је, како на то гледа Радомир Михаиловић, да је он својом музиком желео да створи позитивну енергију и атмосферу око себе и да

⁷⁷ Marko Jakovljević, н. д, стр 67.

⁷⁸ Исто.

⁷⁹ Поповић, Интервју са Петром Поповићем.

⁸⁰ Дејан Петаковић, Злато за Црну даму, Политика експрес, 30.6.1978.

⁸¹ Поповић, Интервју са Радомиром Михаиловићем.

⁸² Дејан Петаковић, Бољи смо од Дугмића, Политика Експрес, 13.9.1977.

⁸³ Поповић, Интервју са Петром Поповићем.

живи у њој зато што је спутан болешћу у детињству доста пропатио. Желео је да створи срећу, ону исконску, а не пролазну коју доживљавају они који је налазе у парама, девојкама, лумповању. А све то долази из великог успеха и славе. Генерализовано, он тако посматра себе у односу на друге и не жели да именује носиоце оне друге стране јер се не бори против њих већ против њиховог система вредности у животу. Точак схвата да ниједан интервју није довољно занимљив ако не садржи та имена, а њих су новинари на своју руку стављали у чланке и тако стварали вештачки дуализам. *Смак* је за Точка представљао музичку, уметничку, филозофску противтежу онима међу које није хтео да се сврста. Из разлога што медијима та генерализација и недетаљисање нису били довољни за чланке, да се не би причале неистине, Радомир Михаиловић се 2002. године повукао из јавности, али ипак остаје доста новинских чланака за њим који говоре о њему и *Смаку* у различитим светлима.

Смак на силазној путањи

Након успешне 1977. године када је најпознатији музички часопис *Дубокс* прогласио *Смак* за најбољу групу, „Црну даму“ за најбољи албум године, а Точка, Кепа и Зорана Милановића за најбоље музичаре своје бранше, млади музичари из центра Србије су припремали нумере за нову плочу. Они су добили значајну подршку од *ППП РТБ*-а који је након потписивања уговора за *Bellaphon*, заступао *Смак* у Југославији. Ова продукцијска кућа је почетком 78. године набавила најсавременију опрему за студио, али проблем је био њоме руководити. *Смаковци* су позвали продуценте из Енглеске који су радили на плочи „Црна дама“ и искористили су тада прилику да сниме макси-сингл „Невидљиве теразије/Хитопадеза“ у којој је Кепа дошао до пуног изражаја⁸⁴ док, по Точковом мишљењу, та плоча није била ни близу „Црној дами“. Сингли су снимани на плочи од 45 обртаја која је представљала новитет код нас.

У периоду снимања овог албума, група се повукла из јавности па су странице часописа резервисане за писма читалаца биле пуне молби о објављивању чланака о збивањима у бенду. У међувремену су учествовали као представници Југославије на поп фестивалу у Познању у Пољској и направили малу турнеју по Југославији у трајању од 20 дана на којој је гост био Дејвид Мос, некадашњи сарадник Френка Запе. Тада су добили позитивне критике од хрватске штампе која је *Смаков* концерт у загребачком *Дому спорта* прокоментарисала као најбољи пред том публиком. Наравно, глас Бориса Аранђеловића је био једина ствар на удару критичара која није ваљала и која је кварила концерт понекад бивајући иритирајућа.⁸⁵

⁸⁴ Marko Jakovljević, н. д, стр71.

⁸⁵ Darko Glavam, Grupa Smak u Zagrebu, Vjesnik, 14.6.1978.

Новембра месеца, на снимању новог албума, десио се битан догађај који ће навестити каснију судбину *Смака*. „*Смак* је доживео смак.“⁸⁶ Наиме, „душа“ групе, Радомир Михаиловић Точак напустио је оно што је створио. По Кепиним речима, скори финансијски неуспех утицао је на све њих, створила су се два фронта у групи и Точак је радио све на своју руку. Повод сукоба је било питање аутора текстова за нови албум. У новинама су излазили наслови „Бум на Бум фестивалу“, „Група Смак на великој прекретници“. Новине су објављивали разне трачеве, чак и да се Точак замонашио. Писало се да Крагујевчани чекају суграђанина да се врати са ходочашћа.⁸⁷ Точак је у то време дао доста интервјуа новинама у којима објашњава стање у групи. „У ваздуху је висила тенденција да ми морамо свирати музику за публику, односно, још комерцијалније. Мени је нешто увек говорило да не треба да слушам такве сугестије већ да свакако радим оно што желим. Наравно, остали чланови групе имали су респекта према публици, а и према мени тако да се неминовно створила синтеза рока, џеза и неких полу-хит композиција. Ништа ту није било сасвим дефинисано, ми смо били растрзани, оптерећени, али смо се несвесно уздали у свој музички шарм.“⁸⁸ Ипак, Точак се враћа у групу схвативши да не може да наметне своју философију другима, иако је сматрао да тако треба да буде, јер је он, не само као своју жељу, него као своју обавезу осећао да мора да буде најбољи.⁸⁹

Након друге значајније кризе у групи изашао је албум „Странице нашег времена“ са седам композиција и све су дело Радомира Михаиловића. Оне су снимане у познатом енглеском студију „Shiring porton“, а на албуму је, уместо Микија Петковског који је био у ЈНА, свирао Тибор Леваи. Насловна нумера је отпевана на енглеском језику, а једна од осталих шест је прерада раније написаног „Уласка у харем“. Ова обрада, иако технички дорађена, „није имала душу“.⁹⁰ Овако Точак критикује и цео албум. „Тешко је било направити још једну „Црну даму“, иако је на овом албуму рађено јако дуго и марљиво.“ За Точка је „она стара енергија спласла и свако ко послуша ове песме схватиће да *Смак* није оно што је био некада.“ Песме су биле слика стања у групи. Ни публика није добро прихватила овај албум.⁹¹ Штампана ми је дала етикету једног од албума из лошије хиперпродукције. Критиковали су омот и целу плочу упучујући да „се *Смак* напокон сетио да напише текст песама на омоту како би народ разумео шта Борис каже.“⁹²

Између „Страница нашег времена“ и следећег албума, *Смак* је издао један дупли сингл који се налазио на врховима топ листа. Реч је о песмама „На Балкану“ и „Горе-доле“ које представљају остварење *Смака* у некадашњој формацији. Као клавијатуристу *Смак* је поново имао Лазара Ристовског који се вратио из *Бијелог дугмета*, а Мики Петковски је након војске припремао самостални албум.

⁸⁶ Смак је доживео смак, ТВ Новости, 19.11.1978.

⁸⁷ Đorđe Vojinović, Група Смак на великој прекретници, , Džuboks, broj 53, novembar 1978, godina 5, str 18.

⁸⁸ Драгомир Весовић, Са или без Точка, *Политика Експрес*, 13.1.1979.

⁸⁹ Поповић, Интервју са Радомиром Михаиловићем.

⁹⁰ Marko Jakovljević, н. д, стр 72.

⁹¹ Исто.

⁹² Ненад Милетић, плоче, *Радио ТВ Ревуја*, 17.1.1979.

Првобитна идеја је била да песме буду инструменталне, али су касније на наговор Марине Туцаковић која је написала текстове и Дада Топића који их је оптевао заједно са Борисом, песме добиле непланирану форму.

Почетком августа, под организацијом *Bellaphon-a*, Смаковци су отпутовали у Швајцарску ради снимања следећег албума под називом „Рок циркус“. То име је добио из идеје да се, по угледу на Ролингстонсе, предстојећа турнеја одвија под циркуским шаторима. Најавили су албум као конкуренцију „Црне даме“, као највеће музичко остварење 1980. године⁹³ на коме ће владати жива узбудљива атмосфера пуна динамике⁹⁴ која ће вратити Смаку стару славу. Током 1979. године се албум увелико најављивао као и концерти и турнеје по иностранству. У недостатку нових и значајних информација о групи, часописи су били пуни чланака који говоре о историји групе, о њиховим најзначајнијим подухватима као и о две велике „кризе“ које су назвали „Лазар Ристовски“ и „Точак“.⁹⁵

Промоција новог албума је одржана половином априла месеца 1980. године у Цез клубу Дома омладине у Београду. Коментарисана је као једна од једноставнијих промоција поред оне на 10 000 метара у Боингу (промоција албума „Сателит“) и оне уз лепињу са кајмаком и шљивовицу из буренцета (промоција „Црне даме“).⁹⁶ Аутор свих осам песама са плоче је Радомир Михаиловић, а текстове су написали Мирко Глишић и Марина Туцаковић. Штампана је као велики плус албуму дала „напокон разумљив глас Бориса Аранђеловића“ и то захваљујући продуценту Даду Топићу.⁹⁷ Чак и Ненад Милетић, аутор колумне „Плоча“ *Радио ТВ Ревизије*, који је до тада сваки Смаков албум и макси сингл описивао као „мини најмањи“, дао овом албуму позитивну оцену због добре дикције и „коначног Точковог контролисања потенцијала“.⁹⁸ Међутима, за Радомира Михаиловића, овај албум је био непотребан, иако има добрих момената као што је песма „Циганско срце“, једна од његових омиљених. Точак се сећа да је предуслов за објављивање овог албума био компромис са осталима и прихватање чињенице да својом струјом не може против њих. За њега овај албум није представљао Смак, није имао јачину и снагу која се од њих очекивала. Тако је албум описао и Петер Луковић, новинар *Дуге* који га је представио у најтамнијем светлу. То је био „албум који помера границе досаде, представља домаћа рокерска лутања, прави циркус. Аутори текстова су набеђени песници који пишу промашаје док их Дадо Топић вуче са дна. Читава ситуација подсећа на дечје песмарице, јер је реткост да један албум обилује тако приземним, немаштовитим, плитким, и оно што је најгоре, досадним и заморним нумерама.“⁹⁹

⁹³ З. П. Циркус, али у року, *Радио ТВ Ревизија*, 10.8.1979.

⁹⁴ Смак, *Политикин забавник*, број 1445, 7.9.1979., стр 40.

⁹⁵ З. П. Циркус, али у року, *Радио ТВ Ревизија*, 10.8.1979.

⁹⁶ Мирослава Будимировић, *Спрема се рок циркус*, *Радио ТВ Ревизија*, 11.6.1980.

⁹⁷ Лет изнад шатре, *Политика Експрес*, 14.4.1980.

⁹⁸ Ненад Милетић, *Плоча*, *Радио ТВ Ревизија*, 17.1.1979.

⁹⁹ Petar Luković, *Rok cirkus i druge priče*, *Duga*, 12.4.1980. str 56.

Група *Смак* је у априлу отпочела турнеју у Словенији ради презентовања „Рок циркуса“. Нешто раније је био уговорен посао са италијанским циркусом „Варгас“ под чијом би шатром *Смак* свирао и чијим би циркузантима програм био испуњен. Али по речима Слободана Стојановића: „*Смак* не би био *Смак*, а да га не задеси неки малер“. Тако је у априлу у Словенији пао обилан снег и срушио циркуску шатру савивши шипке дебеле десет центиметара. У ишчекивању новог шатора, *Смак* је задесио још један „малер“. Менаџер *Смака*, Владимир Михаљек им је јавио да је председник Југославије, Јосип Броз Тито, преминуо и да турнеја мора бити прекинута. Точак се сећа да је жалост од месец дана, колико је требало да траје, продужена из неког неписаног правила на читаву годину што је онемогућило *Смак* да представи целој Југославији и иностранству песме са којима је хтела да се врати на врх рок сцене. Чак су и све новине „заборавиле“ да пишу о музичким дешавањима, „рок је тада замро“.

Прешавши преко следа несрећних околности из 1980. године, *Смак* је следеће године објавио још један албум којим је потврдио некадашњи успех. Албум „Зашто не волим снег“ је првенствено требало да представља Точково соло остварење са чиме су се сви сложили.¹⁰⁰ У том периоду, Точак је имао несрећни случај да му брат премине, па је цео албум прожет тамном тоновима постао још личнији. За његово представља најбољи албум који је *Смак* направио. Како каже Точак, „музика се не ствара да би служила само забављању, већ да покрене оне најдубље емоције у самом човеку.“ А он сматра да их је пробудио овим албумом. На њему је радила цела група, осим Бориса кога је болест спречила, а певачи су били Дадо Топић и Зоран Живановић. Ова је била прва Смакова плоча која је била пласирана у СССР-у. Најслушанија песма овог албума је била „Зајди, зајди“ коју је Точак први после њеног аутора Аце Савијевског одсвирао тј. прерадио ју је на гитари додајући јој свој лични етно стил. При издавању албума *ППП* је тражио да то буде група *Смак*, а не плоча њеног лидера Точка, „тако да је учињена велика неправда према Борису који није певао на албуму.“¹⁰¹ Током снимања албума дошло је до спорења између чланова бенда око начина свирања одређених песама и негативна атмосфера која се створила више није могла да се трпи. Група је решила да јој то буде опроштајни албум и да се ускоро разиђу.

Штампа је сада *Смак* описивала као „контрадикторну групу којој се смешила национална слава али која је раздвојена унутрашњим дилемама и неспоразумима сама себи окренула леђа.“¹⁰² Њихов албум је представљен као „најзрелији у целокупном раду“ и као „јасан доказ да је *Смак* увјек тежио цезроку него правом року“.¹⁰³ „Можда мало патетично, али парадоксално звучи да *Смаковци* престају са радом у тренутку када се налазе на врхунцу својих музичких могућности¹⁰⁴.“ Кроз штампу је и *Смак* испричао причу о распаду из свог угла који је доста компликованији. Наиме, главни узрок престанка рада, *Смаковци* су нашли

¹⁰⁰ Marko Jakovljević, н. д, стр 76.

¹⁰¹ Исто, 78.

¹⁰² Плоче, *Радио ТВ Ревуја*, 11.9.1981.

¹⁰³ Мl. Vuković, *Antena, Oslobođenje*, 30.10.1981.

¹⁰⁴ С.С, *Растанак са Смаком, Политика Експрес*, 5.6.1981.

у *ППП РТБ*-у који се према њима понашао веома непрофесионално. Били су везани уговором и великим авансом тако да другу дискографску кућу нису могли наћи, а *ППП* је њихов последњи албум пласирао у само 5 000 примерака од чијих пара они нису могли да живе.¹⁰⁵ Као кривца за лоше стање у рокенролу и пропадање квалитетних група, Слободан Стојановић оптужује управо продуценте и менаџере тј. говори о мањку правих људи који добру музику могу да на најбољи најчин комерцијализују, мањку оних који се баве другом страном музике.¹⁰⁶ „Нисмо могли да се снађемо у водама у којима царују приватни менаџери, где је важније додворити се штампаницима и телевизији него снимити добар албум. Када смо најзад схватили да ћемо или продати душу ђаволу или отићи, одлучили смо се на оно друго.“¹⁰⁷ Још једног кривца *Смаковци* налазе у новим музичким правцима који замењују рок, а који по Точковом мишљењу немају вредности.¹⁰⁸

У мају месецу 1981. године *Смак* је започео опроштајну турнеју. Овакав начин завршетка каријере једне групе први су применили и то врло успешно. Концерт је одржан на Калемегдану на кошаркашком терену¹⁰⁹ дан касније него што је планирано због великог невремена које је оштетило део монтиране опреме. Тако озвучење и расвета нису били у потпуности исправни што ће медији представити као велику ману. Према извештачима, на концерту је било око 7 000 људи који су под кишом слушали највеће хитове *Смака*. У новинама су излазили коментари да је „те вечери Београд плакао за *Смаком*“¹¹⁰, како је „Србија изгубила највредије име домаћег рока а да није ни покушала да га спаси“ и да је „са *Смаком* убијен и рок у Србији“. Након десет година рада „уз које су израсле многе генерације“, пет албума и много синглова, концерата, „прича о *Смаку* је готова. Остаје само једно име – једна легенда.“¹¹¹

¹⁰⁵ Збогом Смак, *ТВ Новости*, 19.6.1981.

¹⁰⁶ Marko Jakovljević, н. д, стр48.

¹⁰⁷ Г. Драшковић, Смак Смака, *Радио ТВ Ревуја*, 26.6.1981.

¹⁰⁸ Збогом Смак, *ТВ Новости*, 19.6.1981.

¹⁰⁹ У књизи *Невидљиве теразије* се помиње терен *Црвене звезде*, а у чланку у *Политици експрес* терен *Партизана*.

¹¹⁰ Саша Гајовић, Хвала кроз музику, *Политика експрес*, 8.6.1981.

¹¹¹ Збогом Смак, *ТВ Новости*, 19.6.1981.

Филозофија Смакове музике

Одговор на питање зашто за култну групу седамдесетих данас зна јако мало људи иако је оставила велики значај у нашој рок музици налазимо у ономе што је за њих музика представљала.

„Филозофија музике Радомира Михаиловића није била да се допадне широким народним масама већ да успе да дође до самог мозга појединца. Он није свирао за све људе, већ само за изабране, оне који разумеју.“¹¹² Од почетка је њихова музика носила са собом неку позитивну енергију. На њиховим свиркама није било ниједне туче што је било уобичајно када се споји публика из различитих делова Шумадије, а то представља, социолошки гледано, најзначајнију ствар коју је Смак створио. Они нису знали за дрогу иако су својим „изгледом чупаца“ одавали такав утисак. Жеља младића из „Смака“ је била да на друге пренесу сву позитивну енергију који су имали захваљујући свом музичком таленту. Жеља Радомира Михаиловића је била да живи на некој срећној страни пошто је као дечак много пропатио. Имали су велики круг „фанатичних фанова“ који су волели само њих и ниједну другу групу.¹¹³ Захваљујући њима се ширио добар глас о групи из срца Шумадије. Смак се никада није рекламирао. Они су свирали за „оне који разумеју“, а такви су увек знали шта се дешава у групи. Смак није била група чије песме могу да се певуше на улици нити су то хтели да буду.¹¹⁴ Једна од ствари која им је замерана је да речи у њиховој музици немају велику улогу. То је био њихов стил „и тајна њиховог успеха“. Јер они су са речима које немају важност дошли до важности.“¹¹⁵ Узрок ретког помињања имена ове групе, Радомир Михаиловић проналази у томе што никада нису били политички настројени ни „обојени“ и у томе што никада нису певали о љубави. „Смак не прича о месецу, о пољупцима, свађи, бившој љубави. Окупира нас наличје живота, људи које срећемо, они добри и они други. Јасно је да то није увек прихватљиво са комерцијалне стране али то никако не значи да није добро.“¹¹⁶

¹¹² Поповић, Интервју са Петром Поповићем.

¹¹³ Поповић, Интервју са Радомиром Михаиловићем.

¹¹⁴ Petar Popović, Radomir Mihailović Točak, *Džuboks*, jun 1976, broj 23, godina 3, str. 18.

¹¹⁵ Поповић, Интервју са Петром Поповићем.

¹¹⁶ Nešto drugo, *Politikin zabavnik*, broj 1151, 18.januar 1974., godina 35, str. 25.

Извори

1. Поповић, Јована, Интервју са Радомиром Михаиловићем, вођен 16. јуна 2008.
2. Поповић, Јована, Интервју са Петром Поповићем, вођен 19. јуна 2008.
3. Marko Jakovljević, *Nevidljive teraziје Slobodana Stojanovića Кере*, Legenda, Џаџак, 2003,

Штампа и периодика

Džiboks (Београд)

Duga (Београд)

Вечерње Новости (Београд)

Политикин забавник (Београд)

Радио тв ревија (Београд)

ТВ новости (Београд)

Политика експрес (Београд)

Vijesnik (Загреб)

Oslobodjenje (Сарајево)

Прилози

Прилог 1. Интервју са Петром Поповићем ¹¹⁷

Јована Поповић : Како је рок музика добила на значају у Југославији, како је постала популарна?

Петар Поповић : Па знате, све у култури постаје популарно кад изађе из алтернативе. Кад је алтернатива, онда је то у ствари ствар која везује мали број поштовалаца те идеје односно мали број корисника тог културног концепта. Али када алтернатива постаје важна и тежи да пређе у главни ток и када за то почињу да се везују различите генерације публике, онда то постаје важно, онда то добија на некој културној димензији. Рок музика је постала важна када су заступници те идеје почели да анимирају што медије што публику. У тој другој Југославији крајем 60-тих то је било тешко зато што није било специјализоване штампе осим једног музичког магацина који се звао Џубокс и који је почео да излази 66. године. и једне радијске емисије која је почела на радију Београду новембра 68. године која се звала "Вече уз радио" и онда сте касније имали на Радио Београду појаву тих специјализованих емисија као што су „Пријатељ звезда“, као што је „Минимакс“ где се пуштала та музика. И крајем 60 - тих година је и Телевизија Београд имала једну специјализовану емисију која се звала „Концерт за младе људе света“. Е, то сте морали да попуните између осталог и са домаћим садржајем. И када су домаћи садржаји почели да освајају све више простора на радијским емисијама, по специјализованој штампи, по телевизијским емисијама, ви сте видели да то више није алтернатива већ ствар која занима ширу публику. То је некад неко звао субкултура. Сада када смо 40 година удаљени је лако да схватимо да је то једна од најзначајнијих ствари која се десила у нашој култури у 20. веку као што знамо да је рокенрол најважнији феномен у култури у 20. веку у свету. Е, ал то је било тешко да од нечега што се заснивало на неким шаблонима, зато што се рокенрол музика заснивала на неким шаблонима... Требало је да од тих неколико шаблона направити некакву домаћу вредност, открити домаће таленте и да се ти таленти огласе, да на српском језику певају о ономе што мучи њихову генерацију и њих саме као ауторе и да то постане културна размена.

Ј. П. : А када сте ви први пут чули за групу Смак?

П. П. : Ја сам за Смак први пут чуо у јесен 1972. године. Неко ми је причао о њима из Радио Крагујевца, чини ми се да су били у емисији „Чаврљање“. Али ја сам групу Смак први пут упознао у марту 1973. године у Врњачкој бањи јер сам тада снимао за Радио Београд неку Гитаријаду у Трстенику и ту је победила група „Безимени“ у којој је свирао Лаза Ристовски. Сутрадан су код мене дошла два од три члана тадашње групе Смак, Зоран Милановић и Кепа Стојановић који су хтели да су упознају са мном и причали како имају групу и како би волели да покажу шта знају и да покушају да сниме нешто за Радио Београд. Е онда сам неколико недеља касније чуо да су победили на некој Гитаријади у Пожаревцу. То ми је рекао један сарадник Минимакса и рекао ми је да су одлични. Онда сам отишао да их слушам у Крагујевцу, сећам се да је то онда било снимање неке

¹¹⁷

Петар Поповић, познати музиколог, Интервју вођен 19. јуна 2008

емисије у сали Шумадије. Тада ми се допао начин на који свирају зато што су били другачији од тада актуелних група. Мало бандоглави, тврдоглави, мало на своју руку али то је звучало другачије од тада актуелне понуде.

Ј. П. :А шта је то било специфично у њиховој музици, шта је то по чему су се разликовали од осталих?

П. П. :Разликовао се начин на који су они свирали Точкове песме. Знате, често вам се чини да то нису биле праве песме већ неке теме, али и начин на који су они те теме импривизовали је био другачији. Оне су могле да трају од три до двадесет минута и никада нисте знали како ће та песма да се заврши. Онда је он имао један циклус својих песама о Биски, о том свом јунаку али је било интересантно, ви му кажете :“Па немој, може ли то да се направи као једна песма са својим законитостима?“ Е па Точак се никада није уклапао у то да песма буде како је предвиђено. И он се, у ствари, бавио својим свирачким умећем и дрилом како група да свира, а није обраћао пажњу на то како би бенд требало да изгледа, шта би требали све да причају, како да се представљају у јавности, није водио рачуна какви су текстови. Њему речи су биле у функцији музике а никако није хтео у тој фази да речима нешто каже. И то је проблем што Точак можда никада није био песник, није био песмотворац, односно он је увек био само композитор и свирач. А увек је зависио од текстописца, поготово касније, који је покушао да разуме шта он хоће. А Точак је компликован човек и њега разумети није баш једноставно. И зато је тај мени увек био неспроазум између онога шта Точак стварно хоће да каже и онога шта аутор текста напише, а шта певач да отпева. То је мало компликовано. Зато је најлакше оним кантауторима односно онима који пишу и певају своје песме. Они тачно знају шта хоће. А Точак је увек свирао. Он је све што није знао речима да исказе, он је знао да одсвира. И ту је та разлика између њега и осталих.

Ј. П. : Поменули сте однос са јавношћу. Како су се они то презентовали и како је јавност то прихватила?

П. П. :Ви имате један велики проблем са групом Смак. Група Смак је прва у музици озваничила право да будете из унутрашњости. Пре њих у Србији није било групе која је из провинције и која је била важна. Они су прва група која није била из Београда и из Новог Сада, а која је успела да буде примећена. На осталом простору Југе то није био проблем. Постојале су групе из Сплита, Шибеника, Скопља... Смак је пробио ту баријеру. Као да је крчио пут групама из унутрашњости. И као група из унутрашњости они нису били спремни на све оно што су медији средином 70-тих подразумевали. То је значило да будете љубазни према свима, да будете предосетљиви према свима. Точак није имао ту амбицију. Он је имао амбицију да буде свирач. Њих су доживљавали у почетку као сељачку групу, то морам да кажем. У најгорем смислу сељачку. А ја сам опет сматрао другу ствар. Ја сам веровао да они номинално долазе из Крагујевца који је био прва српска престоница и веровао да они носе са собом то своје достојанство из Шумадије.

Ј. П. : А да ли се такав однос медија одразио на каснији рад групе?

П. П. : Ја мислим да је група, поготово Точак, увек имала терање ината са медијима, у смисли :“Е ми смо бољи него што ви мислите!“ Поготово су имали јак одијум у Хрватској. Они их нису волели. Они нису дуго могли да разумеју шта Смак ради. За разлику од других који су ишли лакшим путем ка медијима, они су

бирали тежи пут. Морали су да пређу много компликованију стазу да би их људи схватили. Али кад су победили онда су се распали.

Ј. П. : Како то мислите?

П. П. : Па знате, кад било шта радите али сте тврдоглави у уметности и мислите да је то само за посвећене, одједанпут видите да то ваше прихвати много и тада сте у ствари ушли у воду у којој плива Бијело дугме. Ви сте одједанпут ушли у много публике и ви ту нисте могли да се снађете. Јер ваше је био адресовано на једну публику, на једну циљну групу. А онда сте одједном ушли у широк простор. Не заборавите да је Смак прва група са наших простора која је потписала међународни уговор за Белафон и да су они имали први званично објављену плочу у целом свету од наших. То је била „Блек лејди“. Белафон је велика немачка фирма која је заступала за целу Европу тада најпознатију певачицу Дону Самер. И онда су они узели Смак и одвели их у Америку. Прво по Европи па онда у Америку. То је значило да је њихова музика била равноправна с најпознатијом светском музиком. Али код нас је имала тај проблем текстова. Знате, ви се прво везујете за текст, јер хоћете да знате о чему тај свира а певач пева у песми. А када се ухватите са речима које не функционишу на нивоу да ви то лако препознајете, онда ви кажете :“Извинте, шта је то?“ Све најуспешније ствари на нашем језику су биле граматички добре. Код Бијелог дугмета нећете наћи ниједан зарез, ниједну тачку да је на погрешном месту. Код Бреговића се никада не римују глупе речи. На пример, да на крају једног слога има ме, а на другом те. Он јако правилно ставља сваку реч на своје место. То код Точка није важно. Код њега је важно да ли је то у музичком смислу исправно. Он никада није третирао речи као шифре, као нешто што морате некеме да поручите. Он је третирао речи као део музике. То је тај проблем. Јер, гледајте, најуспешнију, Дадо Топић, Тајм све што је певао је било од важности-генерацијски. Балашевић, Бајага, Ђорђевић – свака реч је важна. Код Точка ниједна реч није важна. То је тајна његовог успеха-што је он са речима које немају важност дошао до важности.

Ј. П. : Како се Смак рекламирао и како су људи уопште чули за Смак?

П. П. : Посвећени када препознају квалитет они то шире око себе. Знате, у шоу бизнису када је нешто добро ви то не можете да елиминирате. Можете да их ви прећутите у медијима, али код публике не можете да их прећутите. Они су у року од годину и по дана ето од безимене групе постали водећа концертна атракција. Ето то су 73. и 74. година. И зато су до велике појаве Бијелог дугмета били народни одговор на оно што се дешавало на југословенској сцени. Они потпуно непознати оду у Словенију и Хрватску па развале тамо. Јер када изађете на бину тамо нема лажи и преваре. Или знате или не знате да свирате. Они су били страшно усвирани, Точак је имао ауторитет чаробњака и то је имало реакцију публике. Ако сте пратили светску сцену и видели како су они увежбани, ви нисте могли да кажете :“Без везе!“ Могли сте да кажете :“То ми се не свиђа“ али не да то није важно и да то није добро.

Ј. П. : Шта је довело до тога да Смак добије етикету култне групе?

П. П. : Култна група се постаје само када посвећени разумеју шта група ради. У првој фази 73. и 74. није много људи разумело шта они раде. Такав некомуникативан и невербалан Точак и његово умеће је изазивао другу врсту реакција. У то време се појавио Бреговић који је знао да прича, или су популарни

Тајм, Јосипа Лисац који су били вешти у комуникацији са јавношћу, Бата Ковач који је имао искуства и знао како се понаша... Точак је био међу њима као бунтовник без разлога. Он је долазио из другог плана и везао је за себе тај култ. Он је тај пут од алтернативе до главног рокенрол тока прешао јако брзо. И одједанпут су људи схватили да је то важно.

Ј. П. : А какав је касније био однос Бијелог дугмета и Смака?

П. П. : Тај однос је терање ината. Са једне стране сте имали групу губитника која је Смак која је инсистирала само на звуку и на ономе шта свирају. Са друге стране сте имали Бијело дугме које је имало комплетно запакован производ, допадљиве песме за све генерације, феноменалне, да се не лажемо, текстове, али са друге стране нису били тако добро усвирани и тако свирачки добри као Смак. Имали сте концепцију успеха тј. оно што је Бијело дугме и концепцију онога што свако ко је искрено волео рок музику је волео. Волео је страшне свираче и бенд који делује. Ја не верујем да су у том периоду ови који су свирали у Бијелом дугмету веровали у то што раде. Једино је у то веровао Бреговић. Он је једини знао шта ради. А опет, као што је Бреговић веровао да тако треба радити и доћи до великог броја људи, тако је Точак веровао да треба радити и доћи до оних који разумеју. Точак је веровао да треба доћи до мозга свакога да схвати зашто ваља то што они свирају, а Горан је сматрао да треба доћи до последњег у овој земљи, до бабе, деде, клинца, тетке и ујне да они заволе ту песму. Бреговић је продавао производ, а Точак је продавао музику. И то је та разлика. Свако жели да његово добро буде комерцијално. Али занимљиво је кад је Лаза прешао из доброг у комерцијално, то је био неки знак. Тек тада је Смак изашао из свог некомуникативног и направио Црну даму. Комерцијалну плочу.

Ј. П. : А који су то токови избацили Смаков прогресивни рок са главне сцене?

П. П. : Ви нисате могли да очекујете да група као што је Смак свира другу врсту музике осим те. Они су одрасли на митовима о великим гитаристима и издвојеницима у музици као што је Хендрикс, Клептон, Цими Пејц...Точак је изучавао њих и црну блуз музику и дошао до ствари које њега занимају. Међутим, занимљиво је да је, не на његову идеју, него на мој наговор он пристао да сними Улазак у харем. А Улазак у харем је отворио један сасвим нови простор за Смак. То је био звук који није био тада актуелан на домаћој сцени. Они су први почели то што се данас назива етно стил и коришћење фолклорних мотива. Улазак у харем је њима омогућио велику дискографску каријеру. Када су они снимили неке две своје Биске ја сам им рекао: „Остало вам је још 15 минута у студију.“ И онда су они снимили тај инструментал. Са њиме су и снимили прву плочу ван Београда. Јер они су свој први сингл свирали за ПГП, а Улазак у харем је снимљен за РТВ Љубљану. Тада су потписали велики уговор и снимили наредно три плоче за РТВ Љубљану.

Ј. П. : А колико је цез био заступљен у њиховој музици?

П. П. : Па кад кажете цез у 20. веку, то је освајање слободе у музици. То је могућност да будете своји у тој некој музичкој матрици, да освојите простор за импровизацију. А ви када кажете цез, код њих је врло компликована синтеза рока, цеза и фолка, домаће фолк музике. Али то можете да видите тек касније када Точак почиње да свира „Зајди, зајди“, „Ало“, „ Даире“, тада ви у ствари видите да он никада не може да побегне од оног... Знате, све у уметности је враћање у

детињство. Све оно што сте прво научили. Прву књигу коју сте прочитали, прву песму коју сте чули, ви када нешто стварате, ви се онда вратите на то. И онда капирате да је оно што је остало иза Смака – повратак у детињство. Оно кад је он био клинац и када је вежбао гитару. То вам је „Улазак у харем“, то вам је „Ало“, „Даире“... И то и она широка публика, она комерционална коју није хтео да има, најлакше прихватила. Јер то сви препознамо, то нас се тиче. Ви када чујете „Улазак у харем“, вас се то тиче. А када свира на пример „Сент Луис блуз“, вама је то тешко, може да вам се свиђа, али знате онај израз „Де ме нађе?“. Да ли знате Шумадиски блуз?

Ј. П. : Не, то нисам чула.

П. П. : То је класичан блуз где је убачен један феноменалан стих : „...а онда поче блуз у парку, моја Шумадија плаче од среће...“

Ј. П. : То је у ствари „Блуз у парку“. Знам причу о тој песми.

П. П. : И када он убаца реч „Шумадија“, ви видите једну другу страну, видите да је туга иста и у блузу и у севдахи и у, не знам... рокенрол песми. Е то је моћ. Али Точак је често несвесно убадао те тренутке. Није он свирао чисто цез. Ако хоћемо тако и Хендрикс је свирао цез. А Точак је као и сви добри музичари бежао из тих неколико шема рокенрола. И он је бежао или у блуз, или у цез или у домаћу етно музику.

Ј. П. : А које је последице, ако тако могу да кажем, оставила група Смак на југословенску рок сцену?

П. П. : Они су ствар која се десила у једном времену, оставила траг и охрабрила многе клинце из провинције да се упусте у то. Тек након Смака су дошле Дивље јагоде из неке вукојевине, па Вајта се огласио са Тешком индустријом... Али они су били пример да се може и из провинције напредовати. Ми смо одрасли на митовима из Енглеске. Као што су Битлски дошли из Ливерпула и освојили Лондон, па онда и цео свет, тако је и Смак, дошао из Шумадије па освојио Београд па остатак Југославије. Само недостатак амбиције и та Точкова херметичност су их ограничавали.

Ј. П. : То је његова природа.

П. П. : То је његова судбина, а од ње се не може побећи.

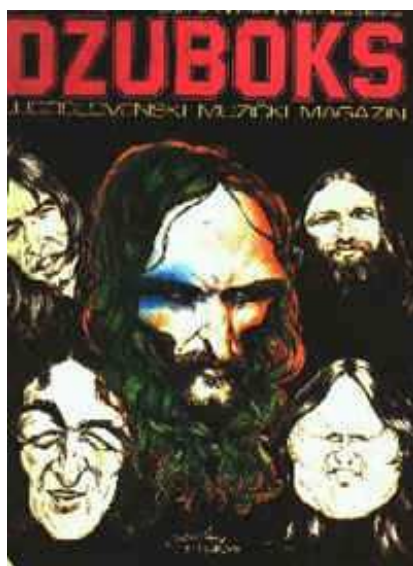
Прилог 3 – Фотографије

Лого групе Смак

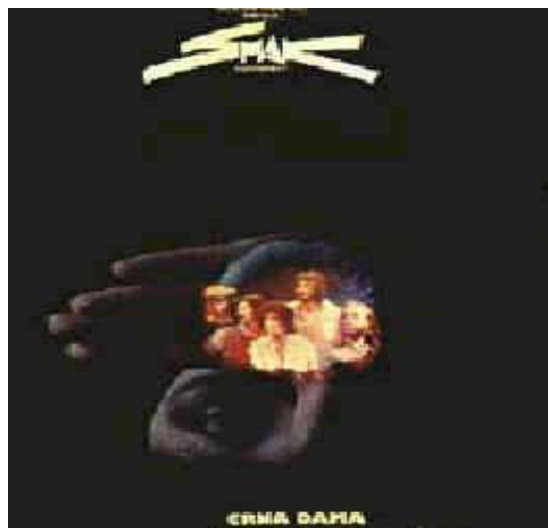
Фотографија 1- Смаковци испред зграде Политике у Београду 1974.

Карикатура чланова групе Смак на насловној страни музичког часописа *Дубокс*, број 15, август 1975.

Смак у посети Њујорку, лето 1976.

Омот за плочу „Црна дама“ из 1977.
Дизајнер: Драган Стефановић